

Tézisfüzet

Molnár Péter

Islam- und Palästina bild in sechs deutschsprachigen
Pilgerberichten des Mittelalters

* * *

Az iszlámról és Palesztináról alkotott kép hat
középkori, német nyelvű útleírásban

Témavezető:

Prof. em. Vizkelety András

2014

1. Problémafelvetés

A középkori ember életének egyik nagy vallási eseménye és a személyes hit megélésének fontos része volt a búcsújáró helyek felkeresése. A zarándokút végigjárása szimbolikusan egyszerre jelentette a földi élet végigvándorlását és a belső, lelki út megtételét is, amely által a hívő Istenhez indul és érkezik meg. A három nagy zarándokhely – Santiago, Róma és Jeruzsálem – közül különösen kiemelkedett a Szentföld és Jeruzsálem, mivel ezen a helyen élt és tanított Jézus Krisztus, s mivel Jeruzsálem a középkori világképben az ismert világ középpontját is jelentette.

Bár az első zarándokok már az ókeresztény korban útra keltek, hogy Jézus életének helyszíneit felkeressék, cselekedetük megítélése mégsem volt egyértelmű: az egyházatyák egy része, így Szent Jeromos arra bízta a híveket, hogy imádkozzanak ott, ahol Jézus élt, mások viszont, pl. Nüsszai Szent Gergely az út nehézségeit, veszélyeit – nem utolsósorban a lélekre leselkedő kísértéseket – emelték ki és ezekre hivatkozva tanácsolták el a Szentföldre igyekvőket. Ennek ellenére a zarándokok száma egyre nőtt, és egyre többen jutottak el Jeruzsálembe, mivel az utazás és a szentföldi tartózkodás a keresztes hadjáratok korában viszonylag biztonságos volt. A középkor felfogása szerint a keresztes hadjáratok is zarándoklatok voltak, melyet fegyverrel a kézben jártak végig azok, akik ettől bűnbocsánatot reméltek, vagy éppen hagyománytiszteletből, elődeikhez hasonlóan akartak Istennek tetsző szolgálatot teljesíteni. Azok a zarándokok azonban, akik Jeruzsálem végleges elvesztése (1244), ill. a Jeruzsálemi Latin Királyság bukása

(1291) után indultak útnak, számíthattak arra, hogy valamiféle atrocitás éri őket az út során a „hitetlenek” részéről, amint ez több útleírásból is kiderül. A zarándokok száma mégis csak a 16. század elején kezdett el csökkenni, amiben a vallásosság megváltozásának és a reformációnak is nagy szerepe volt.

A zarándokirodalom, az útleírások és kalauzok jól ismertek és elterjedtek voltak már saját korukban is, több forrás népszerű lett és szövegük bizonyos részeit a későbbi zarándokok is felhasználták saját művük megírásakor. Egyes művek ismertségét a korszak végén feltalált könyvnyomtatás is elősegítette: számos, eredetileg kéziratban rögzített útleírás a nyomtatás által vált ismertté, de sokan eleve nyomtatásban jelentették meg műveiket.

Az útleírásokat feldolgozó irodalomtörténeti, kultúrtörténeti vagy imagológiai tanulmányok azonban kivétel nélkül olyan forrásokat tettek vizsgálódásuk tárgyává, melyek már saját korukban (a 15-16. század fordulóján) vagy azt követően nagyon hamar nyomtatásban is megjelentek, így szélesebb ismertséggel bírhattak, és amelyek éppen ezért könnyebben hozzáférhetőek. Elterjedtségük révén befolyásolhatták a közép- és koraújkor olvasóknak a mohamedán vallásról alkotott előítéleteit és a Szentföldről szerzett ismereteit. De mi a helyzet azokkal az útleírásokkal, melyek csak egy-két kéziratban maradtak fenn és a 20. századig senki sem tartotta érdemesnek kiadni ezeket?

Az értekezésben éppen ezért azokat a forrásokat kívántam megvizsgálni, melyeket még sosem adtak ki nyomtatásban, és amelyeket még egyik tanulmány sem dolgozott fel. Ennek a

döntésnek több célja is volt: egyrészt különleges feladatnak ígérkezett a kéziratokkal való foglalkozás és a kutatás számára „ismeretlen” szövegek feltárása, másrészt meg kívántam vizsgálni, hogy a csak kéziratban fennmaradt szövegek tartalmazznak-e olyan adatokat, információkat, képeket (*image*-okat), melyek kiegészíthetik a nyomtatásban kiadott források által közvetített és az eddig megjelent tanulmányokban feldolgozott ismereteket. A kéziratban maradt művek feldolgozása által és a belőlük nyert eredményeknek a zárandokirodalomról szóló – de a kizárólag nyomtatott forrásokat feldolgozó – irodalomtörténeti és imagológiai munkákkal való összevetésével pedig besorolhatók lehetnek az eddig vizsgált művek sorába.

2. A követett módszertan

Az útleírások és kalauzok többsége nem több a szent helyek és az úti állomások száraz, listászerű felsorolásánál, melyet csak néha szakít meg egy-egy szubjektív megjegyzés és észrevétel. Ezek a szubjektív benyomások, képek mégis igen fontosak, mert ezek állnak az imagológiai kutatás központjában, ezek segítségével érthetjük meg, milyenek látták a zárandokok az idegen, más vallású népeket, milyen véleményt formáltak arról a földről és lakóiról, ahol egykor Jézus élt.

Hogy megismerjük a zárandokok benyomásait és élményeit, először egy olyan, hat kéziratból álló korpuszt hoztam létre, melyben kizárólag a nyomtatásban még meg nem jelent vagy csak a 20. században kiadott német nyelvű, középkori Jeruzsálem-

zarándokltról szóló útleírások és kalauzok található. A szövegek bemutatása után a domonkos szerzetes Felix Fabri és a laikus Conrad Beck útleírásainak összehasonlítását végeztem el, akik ugyanazon a zarándoklaton vettek részt és egyforma utat jártak be a Szentföldön, beszámolóik mégis lényegesen eltérnek egymástól.

A forrásokban megörökített képek megfelelő elkülönítését és katalogizálását az Aleya Hattab által a középkori német zarándokok Egyiptomról szóló útleírásaiban fellelhető képek rendszerezésére kidolgozott módszer átvételével végeztem el és értékeltem ki. Ennek segítségével a Szentföldről szóló információkat olyan különböző kategóriákba rendezhetjük, mint a növény- és állatvilág, a közigazgatás, a városi települések, utazási lehetőségek és azok körülményei, vagy a vallási élet. E katalógus birtokában pedig lehetőség van arra, hogy a már korábban nyomtatásban megjelent és könnyebben hozzáférhető szövegek és az azokban szereplő képek, illetve az itt vizsgált kéziratok szövegei közti összefüggések, átvételek vagy különbségek is felismerhetővé váljanak.

Ezek után arra kerestem választ, hogy a 11-14. századi német nyelvű irodalomban miként jelenik meg az iszlám, hogyan ábrázolják Mohamed követőit a vallásos és epikus művekben, és milyen módon változik a szerzők „pogányokról” alkotott véleménye. Ezzel próbáltam meg párhuzamba állítani az általam feldolgozott, 14-15. századi útleírásokban fellelhető, az iszlámra vonatkozó képeket és azt vizsgáltam, vajon beilleszthetők-e ezek a szövegek a korábbi irodalmi művek fejlődési vonalába, ill. tetten érhető-e a korábbi irodalmi hagyomány.

3. Új eredmények

Az útleírásokban fellelhető képek rendszerezése egyértelműen megmutatta, hogy a szövegek szerzői a külvilág mely jelenségei, tárgyai iránt érdeklődtek. Amennyiben a katalógust a leírt tárgyak szerint rendezzük, megkapjuk azon utazók listáját, akik ugyanazon természeti jelenséget, ugyanazon földrajzi jellemzőt vagy úti élményt jegyezték fel. Minél több szöveget analizálunk ezzel a módszerrel, annál könnyebb megállapítani a szövegek közti esetleges összefüggést.

Jelen esetben a katalógusbejegyzések összehasonlítása által nyilvánvalóvá vált, hogy a hat útleírás egymástól független és a szerzők a hasonló dolgokat vagy eseményeket is különböző módon örökítették meg.

A példából az is jól látszik, hogy a hat zarándokút-leírás jól beilleszthető az általános irodalmi fejlődési sémába. Az egyetlen kivétel egy kalauz (vagyis nem útleírás) jelenti, amely még a 15. század közepén is egy olyan korábbi irodalmi recepció tanújaként tesz éles különbséget a keresztények és muszlimok között, amikor a szigorú szembenállás és elutasítás még az általános felfogás része volt.

Érthetővé vált az is, hogy ezek a kéziratok korlátozottan terjedtek el és csak későn, a 20. században lettek nyomtatásban kiadva, mivel semmilyen olyan egyedi információt, tudást nem osztanak meg, amely az olvasók számára különösen érdekes lenne. Csak Johann von Bodman mesél valamit a varázslatos Egyiptomról, de gyorsan abba is hagyja, mert mindez hihetetlennek tűnik a számára. Conrad

Beck útleírásának kései edíciója azzal magyarázható, hogy a kalocsai kézirat még a 19. század végén is ismeretlen volt. A két, ma is kiadatlan szöveg, a valószínűleg Peter Eschenloer által fordított kalauz és Hans von Redwitz útleírása annyira szárazak, hogy ez lehetett az oka az irántuk való érdeklődés hiányának. Noha ez utóbbi személyes – és többnyire kellemetlen – élményeket és földrajzi megfigyeléseket is felsorol, a szent helyekről és vallásos cselekményekről semmi különöset nem közöl.

Az útleírásokat azonban nem szabad az utazó által megtapasztalt valóság realiztikus ábrázolásaként felfogni és értelmezni, mivel ezek (ti. a leírások) a szerző korától és kulturális környezetétől függő jellemzőket hordoznak. Ez azt jelenti, hogy egy 12. századi utazó másként élte meg és ábrázolta az idegent és egzotikust, mint egy 15. századi zarándok, másról ír a szerzetes és másról a laikus szolgálja. Éppen ezért az útleírások arra is alkalmasak, hogy szerzőjük gondolkodásmódját és beállítottságát rekonstruáljuk, amire az értekezésben feldolgozott szövegek jó példát adnak.

Végezetül meg kell említeni a szövegek azon, igencsak gyakorlati célját, hogy az útvonal részletes leírása, az ott található állomások, a várható események, a fizetendő összegek felsorolása abban segítette a leírást olvasó, azt kézikönyvként használó zarándokot, hogy előre fel tudjon készülni az utazásra és biztonságban érezze magát, ismert körülmények közé kerüljön, ha majd megérkezik a Szentföldre.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

A középkori kéziratokkal, különösen a német nyelvű forrásokkal már egyetemi tanulmányaim alatt foglalkoztam, így születhetett meg az OSZK-ban őrzött 15. századi, német nyelvű annales családfáját bemutató és a szövegvariánsok összevetését is tartalmazó szakdolgozatom. Később főleg újkori kéziratokkal dolgoztam és ezek szövegkiadását végeztem, majd az OTKA „*Műemléki topográfiai kutatások Kőszegen és Tokaj-Hegyalján*” kutatócsoportja számára ismét középkori oklevelek és újkori szövegek fordítását vállaltam. A kutatócsoport által kiadandó műemlékvédelmi topográfiához egy bevezető tanulmányt is írok.